

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת כי-תשא: עם סגולה

מעשה שהיה בשנת תקצ"ו בעיר זלטשוב, שם היה חולה מסוכן שהרופאים נלחמו על חייו. והנה הגיעה שבת, ונודע למשפחתו של החולה שבעיר בראד שוהה האדמו"ר מבעלז. אחד מדייני העיר הורה לכתוב בשבת פתק ובו שם החולה ואימו וליסוע לעיר הרחוקה בראד להביא את הפתק לאדמו"ר שיתפלל עליו.¹ האם אכן היה מותר ליסוע בשבת כדי לבקש מהאדמו"ר שיתפלל על החולה? האם גם במקרה כזה ניישם את ההלכה 'פיקוח נפש דוחה שבת'?

בפרשת השבוע שוב הוזכרו ישראל על שמירת השבת: "וְשָׁמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עֹלָם".² מפסוק זה למדו חז"ל את הכלל: "אמרה תורה, חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה".³ כלומר, מותר לעשות מלאכה בשבת עבור הצלת אדם הזקוק להצלת חיים. נחלקו הראשונים האם ההיתר מוגבל רק לעשיית רפואה טבעית, או שמא מותר לעשות מלאכה בשבת גם עבור רפואה שאינה טבעית, רפואה סגולית, כגון כתיבת קמע וסגולות שונות?

הרמב"ם שלל מכל וכל עשיית רפואה סגולית בשבת שיש בה חילול שבת.⁴ את דבריו הוא מבסס בין השאר על דברי חכמים האומרים שמי שנשך אותו כלב שוטה וכעת הוא חולה מסוכן, אין מאכילים אותו ביום הכיפורים מהכבד של הכלב הנושך.⁵ הסיבה לכך, לדעת הרמב"ם, כי זו אינה רפואה טבעית אלא סגולה האסורה בשבת וביום הכיפורים: אין עוברין על מצווה אלא בריפוי בלבד, שהוא דבר ברור שההיגיון והניסיון הפשוט מחייבים אותו, אבל הריפוי בסגולות לא, לפי שעניינם חלוש לא יחייבהו ההיגיון וניסיונו רחוק... וזה כלל גדול דעהו.⁶

הרדב"ז⁷ הסביר את שיטת הרמב"ם, שאמנם גם ספק פיקוח נפש דוחה שבת, היינו שמותר לעשות מלאכה בשבת עבור הצלת נפשות גם במקרה שיש ספק שמא היא תועיל, אך זה דווקא ברפואה טבעית, אך רפואה סגולית אינה רפואה כלל ועיקר ואסור לעשותה בשבת, גם אם היא הוכיחה את עצמה במקרים אחרים.⁸ לעומת יחס שלילי זה של הרמב"ם לרפואה בדרך של סגולה, טען הרשב"א⁹ שהשימוש בסגולות הוא 'חסד עליון' שהטיב הקב"ה עם בראיו שיוכלו להשתמש בהם במקרים שהרפואה הרימה ידיים, והביא ראיה לכך מהרמב"ן שהיה משתמש בסגולות עבור ריפוי. לאור גישה זו, התיר הרשב"א¹⁰ להשתמש ברפואה סגולית בשבת עבור ריפוי חולה שיש בו סכנה, גם כשהרפואה כזו כרוכה בחילול שבת, אך זאת בתנאי שאכן רפואה זו בדוקה ומנוסה.¹¹ הפוסקים נדרשו להכריע במחלוקת זו בין הרמב"ם לרשב"א, האם מותר לעשות רפואה שאינה טבעית, רפואה סגולית, בשבת כשהיא כרוכה בחילול שבת או בעבירה על איסורי תורה?¹²

¹ שו"ת מהרש"ם (ח"ג סימן רכה).

² שמות (לא, טז).

³ יומא (פה ע"ב). על הביטוי 'אמרה תורה', ראו: שבט מיהודה (עמוד סב-סג).

⁴ רמב"ם (פיהמ"ש שבת פ"ו מ"י; הל' שבת פ"יט ה"י); שו"ת רדב"ז (ח"ה ללשונות הרמב"ם סימן סג, אלף תלו); שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו פ"ח אות ד). בכך מיושבת קושיית תוספת יום הכיפורים (יומא פג ע"א ד"ה מי שנשכו) ופרי מגדים (או"ח סימן שכח אשל אברהם ס"ק א). עוד על יחסו של הרמב"ם לרפואה סגולית בכלל, גם ביום חול, ראו: מורה הנבוכים (ח"ג פרק לו).

⁵ יומא (פ"ח מ"ו).

⁶ רמב"ם (פיהמ"ש יומא פ"ח מ"ו).

⁷ שו"ת רדב"ז (ח"ה ללשונות הרמב"ם סימן קנג, אלף תקכו).

⁸ ברכי יוסף (או"ח סימן שא סעיף ו).

⁹ שו"ת הרשב"א (ח"א סימן קסז; שם סימן תיג; שם סימן תתכה).

¹⁰ שו"ת הרשב"א (ח"ד סימן רמה). ראו: שו"ת יביע אומר (ח"ח או"ח סימן לו אות ב).

¹¹ רמ"א (יו"ד סימן קנה סעיף ג); מגן אברהם (או"ח סימן שכח ס"ק א).

¹² ראו גם: החיד"א (כסא רחמים, מסכת סופרים פ"ה ה"ד), אודות אדם שחלה במחלת הנפילה ויש לכתוב עבורו קמיע על קלף, ולא נמצא קלף. האם מותר לחתוך חתיכה מהקלף של ספר תורה. על דבריו העיר פתחי תשובה (יו"ד סימן רעו ס"ק יא): "אם הוא חולה שיש בו סכנה פשיטא דשרי, ואם אין בו סכנה פשיטא דאסור כיון שהוא איסור תורה".

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

אחת השאלות שהגיעה לפוסקים הייתה אודות כהן שחולה במחלת הנפילה, אפילפסיה, ומחלה זו גורמת לו להגיע לידי סכנת נפשות. אחת ההצעות עבורו הייתה שיגע הכהן החולה באדם מת ויאמר שהמחלה שלו תעבור ממנו לנפטר, ורפואה זו הוכחה כמרפא לחולי. כמובן שמדובר על רפואה בדרך סגולה שאינה טבעית, הכרוכה באיסור תורה של טומאת הכהן. החתם סופר¹³ התיר זאת ובכך הוא מצדד בגישת הרשב"א שמותר לעבור על איסור תורה, כשמירת שבת, בריפוי חולי בדרך של סגולה. הרב שלמה קלוגר¹⁴ חלק על דברי החתם סופר וציין בפניו את גישת הרמב"ם שאסור לעבור על איסורי תורה בריפוי שאינו רפואה טבעית.

בספר מלכים מסופר שאלוהו הנביא החייה את בן האישה האלמנה:

וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה חָלָה בֶן הָאִשָּׁה בְּעֶלְת הַבַּיִת וַיְהִי חָלָיו חֹזֶק מְאֹד עַד אֲשֶׁר לֹא נוֹתְרָה בּוֹ נֶשְׁמָה...

וַיִּתְמַדְד עַל הַיֶּלֶד שְׁלֹשׁ פְּעָמִים.¹⁵

רש"י¹⁶ הסביר שאלוהו הנביא השתטח על גופו של הילד. דברים אלו קשים, שהרי אלוהו הנביא היה כהן כי אלוהו זה פנחס הכהן,¹⁷ וכיצד הותר לו להיטמא למת ולהחיות אותו בדרך שאינה טבעית?

על כך ענו התוספות¹⁸ שהיה ברור לאלוהו שרפואה כזו מרפאה את הילד ולכן מותר לו להיטמא למת גם בדרך זו.¹⁹ כך הסביר הרב אברהם יהושע השיל מקראקא²⁰ את הוראת הקב"ה ליחזקאל הנביא שהיה כהן להיטמא לעצמות היבשות: "בְּן אָדָם הִתְחַיֵּינָה הַעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה. וְאָמַר ה' אֱלֹקִים אֲתָה יָדַעְתָּ". כלומר, אמר לו הקב"ה שמותר לו להיטמא לעצמות רק אם הוא יודע בוודאי שהן יקומו לתחייה, ועל כך אמר יחזקאל 'אתה ידעת', אני מאמין ובטוח בדברי ה' שעצמות אלו יחיו ולכן מותר לי להיטמא.²¹ מדברים אלו אנו למדים על צידוד בגישת הרשב"א, שמותר לעבור על איסורי תורה, כטומאת כהן למת, עבור הצלת אדם גם כאשר הרפואה היא בדרך של סגולה, כל עוד היא בדוקה ומנוסה שהיא מועילה, ולכן אלוהו הנביא היה בטוח שבאמצעות דרך ריפוי זו יחייה הילד, והותר לו להיטמא לו.

אך על הרמב"ם האוסר מכל וכל שימוש ברפואה סגולית קשה, כיצד הותר לאלוהו הנביא להיטמא למת בדרך שכזו? התשובה לכך מצויה בדברי הרמב"ם במורה הנבוכים²² שם הוא מסביר שהילד לא מת אלא רק התעלף, שהרי לא כתוב שהוא מת אלא היה זה חולי חזק ש'לא נוֹתְרָה בּוֹ נֶשְׁמָה'.²³

שאלה נוספת בה נדרשו הפוסקים להכריע במחלוקת הרמב"ם והרשב"א, מצויה בדברי החיד"א²⁴ שמתאר מקרה עצוב שאירע בשבת, שנערה אחת שתתה סם המוות והגיעה לידי סכנת נפשות. היה שם איש אחד ששמע על סגולה למקרה זה שיש לכתוב קמיע מסוים,²⁵ מיד כתבו את הקמיע בשבת.

הדבר נודע בעיר ואנשיה כעסו על אותו איש שחילל שבת בכתיבת קמיע. הוא ענה להם, שפיקוח נפש דוחה שבת, אך שאל את החיד"א האם נכון עשה? החיד"א כתב שאמנם לדעת הרמב"ם אסור לחלל שבת ברפואה סגולית עבור פיקוח

¹³ שו"ת חתם סופר (חי"ביו"ד סימן שלט).

¹⁴ שו"ת טוב טעם ודעת (מהדורה תליתאי חי"ב סימן ריד).

¹⁵ מלכים (א יז, יז-כא).

¹⁶ רש"י (מלכים א יז, כא). אך ראו: בשו"ת רדב"ז (חי"ו סימן ב אלפים רג) שהכוונה שהיה סמוך לילד ולא נגע בו או האהיל עליו.

¹⁷ בבא מציעא (קיד ע"ב); רש"י (שם ד"ה לאו). אולם, ראו: שו"ת רדב"ז (חי"ו סימן ב אלפים רג) שסיים: "ולפי דעת חכמי הנסתרות לא קשיא כלל, כי האומר פנחס זה אליהו שורש נשמתו של פנחס", היינו שאלוהו אינו כהן אלא שורש נשמתו היא של פנחס.

¹⁸ תוספות (בבא מציעא קיד ע"ב ד"ה אמר).

¹⁹ לביאורים נוספים, כיצד נטמא אלוהו למת, יש שכתבו שהיה זה עפ"י ציווי הקב"ה: תוספות הרא"ש (בבא מציעא קיד ע"ב ד"ה לאו); שיטה מקובצת (שם) בשם רבינו פרץ. בשו"ת רדב"ז (חי"ו סימן ב אלפים רג) הוסיף שזו הייתה הוראת שעה שיתקדש שם ה'. רבינו בחיי (במדבר כה, יא) הסביר שמדובר על ילד גוי, וביאר הרדב"ז (שם) שאלוהו האהיל על הילד ולא נגע בו, שכן גוי מטמא במגע ולא באוהל.

²⁰ חנוכת התורה (ליקוטים, יחזקאל).

²¹ לדרך זו, אלוהו ויחזקאל הכהנים נטמאו החיו מתים באמצעות שנטמאו להם, ראו כן: תנא דבי אליהו רבה (פרשה ג); מדרש (בראשית רבה, פרשת וישלח פרשה עז סימן א).

²² מורה הנבוכים (חי"א פרק מב). כ"כ: שיטה מקובצת (בבא מציעא קיד ע"ב) בשם רבינו פרץ; רד"ק (מלכים א יז, יז); אברבנאל (שם) בשם הרמב"ם; שו"ת רדב"ז (חי"ו סימן ב אלפים רג); העמק שאלה (שאלתא קסז ס"ק יז עמוד שו), שהיה גוסס.

²³ שו"ת דובב מישרים (חי"א סימן קיד).

²⁴ ברכי יוסף (או"ח סימן שא סעיף ו).

²⁵ החיד"א לא מזכיר מי האיש שהמציא סגולה זו, אלא מתארו 'אדם גדול מהראשונים'. יש ששיערו שמדובר על הרב שלום שרעבי, הרש"ש, ראו: הערות על ברכי יוסף (או"ח סימן שא הערה ב); מקור ברוך (אפשטיין, חי"ג עמוד תרח).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

נפש, אך יש להכריע כדעת הרשב"א שאם האדם הכותב מומחה והקמיע אכן ריפא בעבר, ניתן לכתוב אותו בשבת.²⁶ במקום אחר מעיד החיד"א²⁷ על רבינו פרץ שכתב בשבת קמיע לעזרת אישה המקשה ללדת, ומבואר שהוא סובר כדעת הרשב"א.

למעשה, פוסקי זמנינו נחלקו הלכה למעשה בשאלה האם מותר לכתוב קמיע בשבת עבור הצלת חולה מסוכן - לדעת הרב אליעזר יהודה ולדינברג, יש להבחין בין הדורות הקודמים שידעו בטיב הסגולות, לבין דורנו: ונראה דבזמנינו ולפי הדור הירוד בעוונותינו הרבים, אין כל מקום להתיר לחלל שבת אפילו בעשיית רפואות סגוליות ככתיבת קמיעות וכדומה, דמי הוא זה שיוכל להרהיב בנפשו עוז לומר אנכי הרואה ולפני נגלו בבירור תעלומות חכמה נסתרת זאת.²⁸

אולם, הרב עובדיה יוסף²⁹ כתב שיש לסמוך על דעת הרשב"א ורבינו פרץ, שאם יש חולה מסוכן והזמן בחול, ניתן לכתוב קמיע בשבת ע"י אדם מומחה וקמיע שנוסה בעבר.

נחזור למקרה בו פתחנו, שאחד מדייני העיר זלטשוב הורה לכתוב בשבת פתק עם שם החולה ואימו וליסוע בשבת לעיר בראד לתת את הפתק אדמו"ר מבעלז שיתפלל על החולה. הרב שלמה קלוגר³⁰ רבה של בראד, ששמע על המעשה, הגיב בחריפות והורה לפסול את הדיין מלהורות עוד הלכה.

האם אכן היה מותר ליסוע בשבת כדי לבקש מהאדמו"ר שיתפלל על החולה? האם גם במקרה כזה ניישם את ההלכה 'פיקוח נפש דוחה שבת'?

לכאורה שאלה זו תלויה במחלוקת הרמב"ם והרשב"א, האם מותר לחלל שבת ברפואה סגולית שאינה טבעית, כגון שליחת מכתב לאדמו"ר.

אכן, יש שהתירו לכתוב בשבת מברק לצדיק שיתפלל על החולה³¹ וזאת משום שיש להכריע כשיטת הרשב"א שמותר לעשות מלאכה בשבת לצורך רפואה, גם שהרפואה היא רפואה סגולית הכוללת כתיבת מברק לצדיק שיתפלל על החולה.

אולם, נראה שיש להבחין בין חילול שבת בעשיית רפואה סגולית לבין חילול שבת לתפילה על החולה. לדוגמה, הרב דב אליעזרוב³² טען ששימוש ברפואה סגולית לחולה מותרת בתנאי שחילול השבת הוא בעצם בעשיית התרופה, אך אין בכתיבת המברק לצדיק שום רפואה, אלא הרפואה היא לאחר כתיבת המברק בתפילת הצדיק, ובזה אין לחלל שבת.³³

הבחנה נוספת מצויה אצל הרב ולדינברג³⁴ שכתב שגם הרשב"א שהתיר לחלל שבת ברפואה סגולית היינו דווקא ברפואה כזו שהיא במעשה האדם, אך הוא יסכים שאסור לחלל שבת עבור תפילה לרפואת החולה כי התפילה אינה מעשה האדם אלא בקשת רחמים מהקב"ה, וכל מה שהותר לחלל שבת הוא במסגרת מעשה האדם בלבד. הרב איסר יהודה אונטרמן הוסיף שאין לחלל שבת עבור תפילה על החולה "כי לא יתכן לבוא לפני מלכו של עולם בתחינה ע"י מעשה של חילול שבת, מפני שאין קטיגור נעשה סניגור".³⁵ לאור זאת הורה הרב יוסף שלום אלישיב³⁶ שמותר לחלל

²⁶ ראו גם: החיד"א (שו"ת חיים שאל, (ח"ב סימן לח; ברכי יוסף, יו"ד סי' רצ סעיף ב).

²⁷ שו"ת חיים שאל (ח"ב סימן לח).

²⁸ שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו פ"ח אות ז).

²⁹ שו"ת יביע אומר (ח"ח או"ח סימן לו אות טו). כן סבר שו"ת צמח צדק (לובביץ, או"ח סימן לח).

³⁰ שו"ת ובהרת בחיים (סימן פז). ראו: שו"ת בית א"י (ח"ה יו"ד סימן רכט אות ח) שמתאר מקרה כזה שאירע בקהילתו והוא לא מחה בהם, אך נראה שדעתו לא נוחה מכך מבחינה הלכתית.

³¹ מנחת שבת (או"ח סימן פד ס"ק סה); נפש הרב (עממוד קסז אות ד), בשם הרב חיים סולובייצ'יק.

³² מורה בהלכה (ה' שבת ח"ב סימן לו אות א).

³³ ראו מה שהעיר על דבריו הרב יהודה שביב (רפואה סגולתית בשבת, אסיא עא-עב, שבט תשס"ג כרך יח, ג-ד).

³⁴ שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו פ"ח אות ז; ח"ט סימן יז פ"ג אות ב).

³⁵ שבט מיהודה (ח"א שער ראשון טז אות ב).

³⁶ תורת היולדת (פרק טו שאלה א; שם הערה ג).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

שבת להביא ליולדת קמיע, כשיטת הרשב"א, אך אסור לחלל שבת כדי להביא לה ספר תהילים שאינו סגולה אלא תפילה ובקשת רחמים.

מכל מקום, אף שאין לכתוב מברק בשבת לצדיק שיתפלל על החולה, כתב באשל אברהם³⁷ שמותר לכתוב מברק בשבת כדי לקרוא לרופא מומחה. לאור דבריו כתב הרב יצחק זילברשטיין³⁸ שמותר לחלל שבת להתייעצות רפואית על חכם משום שלא גרע החכם מהרופא המומחה. ואכן, מכוח הלכה זו כאשר חלה הרב יוסף שלום אלישיב נסעו בשבת מירושלים לבני ברק כדי להתייעץ עם חתנו הרב חיים קנייבסקי אם לנתח אותו.³⁹

יש לסיים דברים אלו בדברי השפת אמת, אליו הגיע אדם שהפציר בו שיתן סגולה לחולה. השיב לו השפת אמת: "יאמין לי כי אינני יודע סגולות, אמנם כבר אמר ה' יתברך והייתם לי סגולה שזה הסגולה היותר בדוקה שיעזור ה' יתברך". על כך הוסיף הרב מאיר דן פלוצקי:

אם באנו לרפאות אותו ע"י סגולה, הסגולה היותר טובה שלא לעבור על דברי תורה, לכן אינו דוחה איסורין אפילו במקום פיקוח נפש.⁴⁰

³⁷ אשל אברהם (בוטשאטש, סימן שכח סעיף ב).

³⁸ תורת היולדת (פרק טו שאלה ב; שם הערה ד).

³⁹ הרב יעקב זילברליכט (קובץ אסותא, אלול תשס"ו ח"א עמוד תכז).

⁴⁰ כלי חמדה (פרשת פנחס אות א ד"ה ובדרוש). כ"כ: הרב שלמה קלוגר (שו"ת ובחרת בחיים, סימן פז).